

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

СІВЕРСЬКА СВІТЛАНА ФЕДОРІВНА

УДК 82.09 – 312.6 (043.3)

**НАРАТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ АВТОБІОГРАФІЧНОЇ ПРОЗИ
КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ**

10.01.06 – теорія літератури

Автореферат

на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Тернопіль – 2011

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі теорії літератури та компаративістики Державного закладу „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка” Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор

ГАЛИЧ Олександр Андрійович,

Державний заклад „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”, завідувач кафедри теорії літератури та компаративістики.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, доцент

МАЦЕВКО-БЕКЕРСЬКА Лідія Василівна,

Львівський національний університет імені Івана Франка,
доцент кафедри світової літератури;

кандидат філологічних наук

КОНОПЛИЦЬКА Олена Ігорівна,

Тернопільський національний економічний
університет, доцент кафедри документознавства,
інформаційної діяльності та українознавства.

Захист відбудеться 19 травня 2011 р. о 11.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 58.053.02 при Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка (46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2).

Автореферат розіслано « ____ » квітня 2011 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. В. Папуша

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Автобіографічна проза народилася ще за часів античності, проте, незважаючи на давність свого походження, не втрачає своєї актуальності до сьогодні. XX століття становить важливий етап у формуванні автобіографічної прози: протягом цього періоду спостерігається активна поява великої кількості творів означеного жанру. Автобіографічний твір – це матеріально зафіксована в тексті розповідь автора про власний життєвий досвід, створена з метою передачі нащадкам найбільш важливої або цікавої, на думку творця, інформації.

Унаслідок актуалізації автобіографічної прози в межах сучасного літературного простору продовжують з'являтися наукові розвідки, присвячені її вивченню. Проте поза увагою літературознавців залишаються окремі аспекти дослідження автобіографічної прози, які потребують докладного розгляду та аналізу. Тому актуальність дисертаційної роботи зумовлена потребою всебічної характеристики наративних особливостей автобіографії як різновиду документально-художньої літератури, необхідністю уточнення термінологічного аспекту та здійснення теоретичної класифікації видів автобіографічної прози кінця XX – початку XXI століття. У дисертації розглянуто автобіографічні твори українських і зарубіжних письменників, які, з точки зору наратології, досі в літературознавстві не розглядалися.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрям дослідження є складовою науково-дослідної теми „Національна культура у філологічних дискурсах різних типів” (номер державної реєстрації 0101U001371), над якою працює кафедра теорії літератури та компаративістики Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Тему дисертації затверджено координаційною радою Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.

Мета дослідження полягає у визначенні наративних особливостей автобіографічної прози на основі структурного аналізу текстів.

Досягнення мети передбачає розв'язання низки **завдань**:

–окреслити специфіку теоретико-методологічних засад, пов'язаних з дослідженням сучасних автобіографій;

–здійснити уточнення термінологічного апарату наратології щодо художніх творів, які належать до автобіографічної прози означеного періоду;

–дослідити психологічні аспекти утворення, репрезентації та рецепції автобіографічного наративу;

–проаналізувати загальнолюдські та специфічні мотиви висвітлення життя автора в контексті певного історичного періоду в автобіографічних творах кінця XX – початку XXI століття;

- запропонувати теоретичну класифікацію автобіографічної прози означеного періоду;
- простежити наративні особливості різних видів автобіографій;
- визначити цілеспрямованість формальної організації текстуальної поверхні автобіографічного тексту як ланки, за допомогою якої відбувається діалог між автором та читачем.

Об’єктом дослідження є автобіографія як жанровий різновид документально-художньої літератури.

Предметом вивчення є наративні особливості автобіографічних прозових творів кінця ХХ – початку ХХІ століття.

Матеріалом дослідження слугують автобіографічні твори означеного періоду українських і зарубіжних письменників: роман В. Чемериса „Це я, званий іще Чемерисом”, роман І. Жиленко „Ното feriens”, ліричний денник П. Сороки „Єдиним серцем і устами”, автобіографічна повість В. Дрозда „Музей живого письменника, або Моя дорога в ринок”, автобіографічний роман-інтерв’ю Ю. Андруховича „Таємниця”, мемуарно-автобіографічна повість Б. Бойчука „Спомини в біографії”, роман Є. Євтушенка „Шестидесантник”, фрагменти книги американського письменника К. Воннегута „Людина без країни”, фрагменти роману польського драматурга, прозаїка, есеїста С. Мрожека „Валтасар. Автобіографія”, роман німецького письменника Г. Грасса „Цибулина пам’яті”.

Теоретико-методологічна база дослідження представлена літературознавчими теоретичними працями вітчизняних і зарубіжних науковців, матеріалами літературних конференцій та науковими статтями. У роботі використано теоретичні здобутки російських формалістів, В. Шкловського та Б. Томашевського, що дозволяє проаналізувати єдність змісту і форми художньої автобіографії. Розгляд праць представників культурно-історичної школи, І. Тена, М. Сакуліна, та використання порівняльно-історичного методу, який започаткував О. Веселовський, дозволяє висвітлити зв’язок між художнім твором та його історичною епохою, а також виявити загальні та специфічні тенденції у використанні мотивів для написання автобіографічних творів. Під час розгляду художнього твору в системі „автор – твір – читач” та при дослідженні літературної комунікації ми спиралися на праці Г. Гегеля, Ю. Лотмана, Ю. Тинянова, Р. Якобсона, І. Пригожина, Р. Барта. Важливе місце при вивченні комунікативної взаємодії між автором та читачем посідають праці М. Бахтіна та У. Еко. Психологічний підхід, застосований нами після опрацювання робіт О. Потебні, Л. Виготського, К.-Г. Юнга, О. Труфанової, В. Нуркової, дозволяє дослідити особливості автора як творця художнього твору та характер сприйняття цього твору читачем, а також ми можемо розглянути особливості автобіографічної пам’яті, наявність якої є необхідною умовою написання автобіографії. У дослідженні ми здебільшого спираємося на здобутки французької наратології, зокрема на працю

Ж. Женетта „Фігури”. Крім того, при розгляді основних ознак та дослідженні деяких інших аспектів наративу ми спираємося на праці О. Ткачука, І. Папуші, Т. Черкашиної, О. Духнич, В. Шміда, В. Проппа.

Наше дослідження здійснене з урахуванням праць українських та зарубіжних учених, таких як М. Гіршман, Г. Бандальєр, І. Бондар-Терещенко, В. Федоров, О. Червінська, Т. Денисова, М. Зубрицька, О. Галич, Н. Скляр, Т. Черкашина, Ф. Буслаєв, В. Виноградов, В. Прозоров, В. Зінченко, В. Маслова, В. Халізов, І. Голубович, С. Ковиршина, О. Сапогова, З. Мітосек, Й. Брокмейер, О. Шпенглер, Я. Мукаржовський, К. Леві-Стросс, Р. Якобсон, П. Рікер, А. Бергсон, Ф. Лежен та ін.

При розв’язанні окремих завдань у роботі використано загальнонаукові методи синтезу, спостереження, добору та впорядкування матеріалу.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що в роботі вперше проаналізовано наративні особливості сучасних автобіографічних прозових творів у контексті новітнього літературного процесу, уточнено термінологічні засади, доповнено теоретичну класифікацію автобіографічної прози.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання зроблених нами висновків для подальшого вивчення автобіографічної прози, а також при підготовці лекційних курсів зі вступу до літературознавства, теорії літератури, при розробці семінарських занять та спецкурсів з актуальних питань літературного розвитку, при укладанні посібників, підручників, довідників фахового спрямування, при написанні дипломних та магістерських робіт.

Апробація результатів дисертації. Викладені в дисертаційній роботі концепції були апробовані на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: „Мультикультурні аспекти сучасного літературознавчого дискурсу” (Чернівці, 13 – 14 листопада 2008 р.), „Слобожанщина. Літературний вимір” (Луганськ, 15 лютого 2008 р., 18 лютого 2011 р.), „Українська культура та ментальність: самобутність в умовах глобалізації” (Ялта, 28 – 30 січня 2011 р.), на підсумкових конференціях професорсько-викладацького складу Державного закладу „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка” (2008 – 2010 рр.). Робота обговорена на засіданні кафедри теорії літератури та компаративістики Державного закладу „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”.

Публікаціїю За результатами дисертації у фахових виданнях з літературознавства опубліковано 5 наукових статей.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації складає 193 сторінки, із них 176 сторінок основного тексту. Список використаних джерел становить 175 позицій.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено ступінь її дослідження в сучасному літературознавстві, з'ясовано мету, основні завдання, об'єкт, предмет, матеріал дослідження, визначено теоретико-методологічну базу дослідження, наукову новизну, практичне значення одержаних результатів, а також подано інформацію про апробацію роботи та публікацію результатів дослідження.

Розділ 1. „**Автобіографічна проза як об'єкт дослідження наратології**” містить розгляд та систематизацію теоретичного та методологічного доробку вітчизняних та зарубіжних науковців, які зробили певний внесок у дослідження окремих аспектів автобіографічної прози, її наративних особливостей. Означені праці стали базовим підґрунтям для здійснення дослідження.

Підрозділ 1.1. „*Автобіографія в сучасному літературознавстві*”. Явище розповсюдження автобіографії зумовлене глибокими культурно-соціальними зрушеннями, які відбулися протягом ХХ століття. До таких змін слід віднести прискорення темпу життя, розвиток новітніх комунікаційних технологій, глобалізацію та урбанізацію світу. На противагу таким змінам спостережено появу непідробного інтересу та підвищеної уваги пересічної людини до переймання набутого індивідуального досвіду „іншої” особистості. Такий стан речей зумовлює появу та розповсюдження автобіографічних творів. В автобіографії зацікавленість читача викликає перш за все оповідь про себе авторитетної особи, яка наводить приклад власної життєвої історії, ділиться набутим досвідом, розповідає про результати привнесення певного доробку до усталеного буття світу з метою вдосконалення його плодами своєї творчої праці та прикладом власного життя. Автобіографію серед інших прозових жанрів вирізняють такі риси: фактична основа написання автобіографії (у творі відображено реальні історичні події, наявні спогади або відомості про реальних людей), тотожність автора, наратора та головного героя твору, суб'єктивізм оповіді (автор не володіє всезнанням, тому може описувати все, що відбувалося, з позиції власного світогляду та набутого індивідуального досвіду), оповідь від першої (іноді від третьої) особи, ретроспективність викладу подій, наявність автобіографічного часу (не завжди у творі ми бачимо послідовний опис подій, організація оповіді зумовлена особливостями людської пам'яті), комунікативний характер оповіді, психологічна заглибленість автора у власний внутрішній стан, у якому він перебував протягом того або того періоду свого життя, високохудожність оповіді (ця риса вирізняє літературну автобіографію від сухої документальної літератури), документальна та естетична вартість твору. Автобіографія за певними ознаками схожа з мемуарами, проте це різні жанри. Автобіографія здебільшого акцентує увагу читача на житті самого автора, його внутрішніх переживаннях, психологічному

стані, особистих думках тощо. Мемуари, основну увагу в яких приділено зовнішньому життю, присвячені спогадам про певні історичні події та окремих осіб.

На сьогодні автобіографією цікавляться літературознавці та вчені інших гуманітарних галузей науки; проводяться міжнародні конференції, спрямовані на обмін досягненнями в дослідженні автобіографії між ученими різних країн; виходять есе, статті, монографії, наукові збірники, дисертації, присвячені дослідженню різних аспектів цього жанру. Серед найвідоміших сучасників, більшість досліджень яких присвячено вивченню автобіографії, можна назвати таких, як Ж. Гюсдорф, Ф. Лежен, Дж. Олні, Ю. Зарецький, А. Цяпа, Н. Скляр та ін. Існують дослідження, присвячені вивченню автобіографії з позицій наратології (праці С.Ковиршиної, О. Афанасьєва, О. Рогінської, О. Рождественської, С. Волошиної, В. Нуркової, О. Сапогової та ін.).

Підрозділ 1.2. **„Наратологія як метод дослідження автобіографії”**. Для нашого дослідження актуальність здобутків наратології вбачаємо в наявності низки теоретичних положень, завдяки яким можемо здійснити послідовний теоретичний аналіз обраних літературних творів. Наратологія сформувалася на ґрунті структуралізму, а поштовхом для її народження послугувала праця російського фольклориста В. Проппа „Морфологія чарівної казки”, у якій автор шукає спільні елементи сюжету, досліджуючи більш узагальнені форми літературного вираження, що й стало початком для дослідження дискурсу. У класичному розумінні наратологія вивчає структуру художньої оповіді. На сьогодні наратологія – це самодостатня галузь знання, скарбниця якої постійно поповнюється новими дослідженнями з літературознавства та інших гуманітарних галузей науки. Нині проблемами наратології займаються такі вітчизняні (М. Ткачук, О. Ткачук, О. Капленко, Т. Черкашина, Ю. Осадча, І. Папуша та ін.) та зарубіжні (Ж. Женетт, В. Шмід, Я. Лінтвельт, В. Кайзер, Дж. Прінс та ін.) вчені.

Розглянувши шляхи розвитку наратології, ми виокремили найважливіші теоретичні засади, які можемо практично застосувати під час здійснення аналізу досліджуваних нами автобіографій, та визначили термінологію французької наратологічної школи як найбільш зручну для використання в нашій роботі при розгляді таких аспектів автобіографії, як естетичний вплив на реципієнта, формотворча функція автора в упорядкуванні розповіді про власне життя, встановлення контакту між адресантом та адресатом через повідомлення, вміщене автором у межі літературного твору, визначення спільних мотивів в означених нами автобіографіях, розгляд „текстуальної поверхні” з метою пошуку глибинного змісту художнього твору, фіктивність або фактичність зображуваного автором світу, цілеспрямованість написання автобіографічного твору тощо.

Підрозділ 1.3. *„Теоретико-методологічна база дослідження”*. Нами було визначено теоретичні праці, які дозволяють проаналізувати наративні особливості автобіографічної прози, та методологічні засади, за допомогою яких здійснене наше дослідження. Використання різних методів та підходів, покликання на наукові праці та статті вітчизняних та зарубіжних літературознавців, які є прибічниками наратології, культурно-історичної школи, герменевтики, рецептивної естетики, семіотики, структуралізму, формального та психологічного методів, дає змогу здійснення широкого аналізу структури наративної оповіді автобіографічної прози кінця XX – початку XXI століття.

Розділ 2. *„Автобіографія як художній наратив”*. Наше дослідження стосується штучного (художнього), письмово зафіксованого, автобіографічного наративу, вміщеного в межі окремого літературного метажанру.

Наратив як форма оповіді світові особистої думки індивіда про власне буття може існувати поза мовленнєвою структурою. Людина спроможна осягнути світ на інтуїтивному, неословесненому рівні. Для того, щоб отримати естетичне задоволення від споглядання картини, скульптури або слухання музичної композиції зарубіжного автора, не обов'язково володіти його мовою. Досить звернути увагу на цю композицію з метою отримати естетичне задоволення та додаткове знання про загальну картину світу. Розглядаючи літературний твір, важко обійтися без знання мови, якою він написаний. Мова певного народу являє собою окрему структуру, яку багато віків вивчають лінгвісти. Автор твору висловлює свою ідею за допомогою мовних одиниць тієї мови, яка є для нього рідною. Будь-яка мовленнєва діяльність людини є дискурсом. Наратив упорядковує дискурс, структурує його. З такої позиції автобіографія являє собою художній наратив, упорядкований та висловлений наратором, у якому основну увагу приділено життю автора.

Підрозділ 2.1. *„Визначення поняття автобіографічний наратив”*. З огляду на специфічні риси автобіографічного жанру, зокрема тотожність автора та наратора, ретроспективний опис подій власного життя, зображення навколишньої дійсності крізь призму сприйняття наратора, відносність тривіальності або значущості для життя автора подій, що відбулися, реальність та фактичність зображуваних подій, самоідентифікація автора у світі, саморефлексія над подіями власного життя, зображення причинно-наслідкового зв'язку між подіями життя автора та духовного розвитку його особистості, унікальність зображуваного життєвого досвіду, усвідомлення та осмислення значущості власної особистості та творчого доробку в історичному розрізі сучасної історичної епохи, ми дали визначення поняття „автобіографічний наратив”.

Підрозділ 2.2. *„Психологічний аспект утворення, репрезентації та реценції автобіографічного наративу”*. Аналізуючи автобіографічний наратив, слід звернути увагу на

психологічні аспекти його створення та сприйняття. І творча особистість, і пересічний індивід послуговуються мовою як засобом передачі інформації. Мова – це психічне утворення, яке існує як продукт діяльності другої сигнальної системи людини. Наявність мови виокремлює людину з тваринного світу й робить її соціальною істотою. У мові відбито багатовіковий менталітет певного народу, унаслідок чого мова несе на собі відбиток культурного надбання певної нації. Крім плану ословленого, матеріального вираження, який характеризується дотриманням граматичних норм, існує ще духовний символічний аспект вираження, який породжує багатозначність інтерпретацій залежно від контексту та обставин висловлювання. Будь-які предмети та явища у світі мають назву. Називання предметів є актом творчим. Інформація, яку отримує людина з навколишнього світу через посередництво п'яти відчуттів першої сигнальної системи, внутрішньо „перекладається” на мову другої сигнальної системи. Мова почуттів відрізняється від мови слів. Саме ця різниця між „мовами” породжує конфлікт сприйняття, добору слів, уявлення предметів тощо. Оформлюючи певну ідею в художню структуру оповіді, автор намагається справити найбільш глибоке естетичне враження на реципієнта.

Розділ 3. **„Мотиви відображення навколишньої дійсності в автобіографічній прозі кінця XX – початку XXI століття”**. Моральні цінності, одвічні категорії добра і зла, любові та ненависті, вірності та зради існували, напевно, з часів появи людства й були джерелом натхнення для створення усних та писемних літературних творів. Такі загальнолюдські категорії постійно актуалізуються в мотивах творчості письменників. Різноманітність подій життя, які автор може взяти як фабулу для написання автобіографії, широка: від незначного епізоду до події, яка знаменує епохальне зрушення.

На повторюваність фабул у різних творах звернув увагу Б. Томашевський. Учений зазначав, що елементарними складовими частинами фабул є мотиви. Досліджуючи автобіографічну прозу кінця XX – початку XXI століття, ми помітили спільні тенденції, виражені у схожості формальної організації творів. Автобіографії складаються з кількох розділів, кожен з яких містить окрему оповідь про подію, яка сталася в житті автора, але всі історії, навіть якщо вони розташовані в хронологічному порядку, за змістом пов'язані між собою. Така фрагментарна, вибіркова організація автобіографічних творів зумовлена особливостями людської пам'яті та релевантністю подій, які відбулися в житті автора. Схожість ословленої формальної організації творів зумовлена схожістю мотивів, застосованих письменниками під час написання автобіографій. Використанням мотиву зумовлена творча праця письменника. Спираючись на мотиви, автор репрезентує ідеологічне навантаження художнього твору.

Підрозділ 3.1. **„Висвітлення загальнолюдських мотивів у художніх автобіографіях кінця XX – початку XXI століття”**. Література нерозривно пов'язана із соціумом, із тими

процесами, які постійно відбуваються в історичному та культурному контекстах того ментального простору, існування якого відображено в автобіографічному творі. Свідомість автора, так само, як свідомість будь-якого іншого члена суспільства, зазнає впливу зовнішнього життя. Для будь-якої людини одвічними й завжди актуальними залишаються такі категорії, як життя та смерть, кохання та ненависть, дитинство та старість, воля та обмеженість тощо. Ці категорії слугуватимуть невичерпними мотивами для утворення тематичного розмаїття художньої творчості. Досліджуючи автобіографічні твори кінця XX – початку XXI століття, виявилось, що кожен з авторів спирається на загальнолюдські мотиви під час упорядкування сюжету власної життєвої історії.

Одним з найбільш впливових мотивів створення автобіографічного наративу виступає дитинство. Сучасні автобіографічні твори містять згадки численних епізодів цього періоду життя як одного з найяскравіших та найважливіших етапів становлення особистості автора. Введення Ж.-Ж. Руссо в „Сповіді” до тексту автобіографії епізодів з дитинства не втратило своєї актуальності до сьогодні. Відбиття в автобіографічних прозових творах письменників загальнолюдських мотивів є наслідком того, що автор, як і кожна людина, проходять однакові етапи й моменти свого життя: народження, дитинство, навчання в школі, гімназії, університеті тощо, наявність родичів, батьків та дітей, братів та сестер, перше кохання, юність, зрілість та власна точка зору на життя. Усі ці моменти в сукупності становлять індивідуальний досвід особистості, обрамлений у культурно-історичний контекст життя окремого автора.

Підрозділ 3.2. *„Використання специфічних мотивів в автобіографічній прозі кінця XX – початку XXI століття”*. Специфічні мотиви можуть бути розподілені на два різновиди: мотиви, зумовлені специфікою автобіографічного жанру, та мотиви, зумовлені особливостями історичних обставин за життя автора.

До мотивів, властивих автобіографічному жанру, належать: ключовий момент визначення творчого шляху автора, усвідомлення відповідальності за своє творче життя, роздуми над призначенням поета в суспільстві, життя сучасників тощо. У житті кожного автора була особистість, завдяки якій письменник усвідомлював своє життєве призначення, або це допомагали визначити життєві обставини, випадковість. Окресливши свій творчий шлях, кожен з митців розуміє, що це висока відповідальність, адже митець виступає транслятором духовних цінностей своєї епохи. Знаряддя своєї творчої праці письменник обирає слово, адже воно є засобом впливу на свідомість людей і його можливості безмежні.

Мотиви, зумовлені специфікою історичного поступу суспільства, свідком якого є автор автобіографічного наративу, представлені роздумами про плин часу, відображенням історичних подій, таких як Друга світова війна, становлення радянської влади, катастрофа в Чорнобилі,

терористичні акти, означення фактів глобалізації та урбанізації суспільства, можливої майбутньої екологічної катастрофи тощо.

Розділ 4. **„Наративні особливості різних видів автобіографічної прози кінця XX – початку XXI століття”**. На сьогодні не існує чіткого, узгодженого розподілу автобіографічних творів, проте в різних джерелах ми можемо побачити виокремлення та розгляд певних її різновидів. Зважаючи на головний предмет висвітлення, можна виокремити наступні види автобіографічної прози, наприклад П. Рікер створює інтелектуальну автобіографію, О. Клеман називає духовну автобіографію, С. Ковиршина виокремлює філософську автобіографію, А. Нотомб – психологічну автобіографію тощо. Використовуючи означені види автобіографічних творів, ми пропонуємо власну класифікацію автобіографічної прози. Залежно від заглибленості автора в розповідь про власне життя та зважаючи на організацію формальної поверхні тексту, можна виокремити чисті автобіографії, автобіографії з елементами мемуаристики, автобіографії з елементами документалістики, автобіографії з елементами лірики. З огляду на головний предмет зображення, спираючись на раніше запропоновані різновиди автобіографій, кожен із цих видів можна поділити на інтелектуальну, духовну, філософську, психологічну, політичну, історичну та інші автобіографії. Такий розподіл є дещо умовним, оскільки часто в художніх автобіографіях наявні елементи різних видів автобіографічної прози.

Підрозділ 4.1. **„Наративні особливості духовної автобіографії: ліричного денника П. Сороки „Єдиним серцем і устами”**. Серед сучасних автобіографій наявні твори духовної спрямованості, рефлексійного характеру, з ненасиченою подіями фабулою. Наприклад, у ліричному деннику П. Сороки „Єдиним серцем і устами” ми не знайдемо жодної точної дати, географічної назви, видатної особистості або швидкого, несподіваного перебігу подій. Кожну нову думку, яка потребує висловлення та завершення, вміщено в окремий невеликий розділ. Іноді трапляються розділи, які складаються лише з одного або декількох речень. Якщо умовно твір поділити на дві частини, то можна сказати, що перша частина складається з декількох розділів, різних за обсягом – від одного речення до декількох абзаців, присвячених рефлексіям на одвічні теми, то друга – складається з низки коротеньких, приблизно однакових за обсягом оповідань, які мають окремий сюжет. Це історії про долі людей, з якими автор стикнувся протягом свого життя. Письменник стисло, але влучно вміщує історію життя реальної невідомої людини в змістовний сюжет коротенької розповіді. Ці дві умовні частини пов’язані між собою. Автор не випадково розташовує значущі частини твору саме в такій послідовності. Складові першої частини становлять приклад життя цілісної, одухотвореної людини, складові другої частини відбивають картини нещастя та дисгармонії духу. Така антитеза загострює сприйняття головного задуму твору. Крім того, у кінці свого ліричного денника автор не подає якихось

подальших тлумачень, коментарів та повчань. Розповідь просто закінчується. Це спонукає читача до самостійних роздумів та переживань, дає йому змогу зробити власні висновки.

Підрозділ 4.2. **„Наративні особливості філософської автобіографії: життєві настанови в творі К. Воннегута „Людина без країни”**. Філософська автобіографія позначена наявністю несподіваних узагальнень та висновків автора щодо устрою навколишнього світу, нетривіальних роздумів над змістом життя. Незвичною для сприйняття є форма автобіографії американського письменника К. Воннегута. У його творі немає ні розгляду характерів, ні художніх описів, ні стилістичної одноманітності. Послідовність розповіді постійно та свідомо порушується з метою виведення читача зі стану автоматизму сприйняття. Наративна оповідь автобіографічного твору К. Воннегута „Людина без країни” має дещо пародійний, навмисне епатажний, гумористичний характер. Гумор у творі має широкий спектр виявлення: від іронічної посмішки до бруталного гротеску. Проте, незважаючи на показову веселість, автор торкається серйозних загальнолюдських тем.

Підрозділ 4.3. **„Наративні особливості психоавтобіографії: на прикладі творі Г.Грасса „Цибулина пам'яті”, С.Мржежа „Валтасар. Автобіографія”**. Для психоавтобіографії як особливого різновиду автобіографії характерні такі риси: відображення у творі епізодів з життя автора, спогад про який народжено асоціативною здатністю пам'яті з однієї речі або явища відтворити низку подій з життя автора, докладний, іноді відвертий, опис власних емоційних станів та гострих переживань, висвітлення особистісних мотивів здійснення певних вчинків, зізнання у власних помилках з метою самоаналізу, самоідентифікація особистості автора в соціумі.

Підрозділ 4.4. **„Наративні особливості історичної автобіографії: роману В. Чемериса „Це я, званий іще Чемерисом”**. Роман В. Чемериса „Це я, званий іще Чемерисом” являє собою сукупність взаємопов'язаних історій, розміщених в окремі розділи. У творі зображено такі давні події, які відбулися в минулому часі, але не пов'язані із сучасністю. Автор вводить численні описи з історії рідного краю з метою наголошення на його історичній цінності. Часова організація роману ахронологічна, у тексті наявні численні епіграфи, ліричні відступи, спогади, народні пісні, вірші, документальні, енциклопедичні відомості про Полтавщину тощо, які своєю наявністю значно доповнюють основну лінію оповіді.

Підрозділ 4.5. **„Наративні особливості автобіографії з елементами мемуаристики: на прикладі романів І. Жиленко „Ното feriens”, Є. Євтушенка „Шестидесантник”, повісті-шоу В. Дрозда „Музей живого письменника, або Моя довга дорога в ринок”**. В автобіографічних творах з елементами мемуаристики, окрім зображення власного життя, наявні численні спогади про сучасників та згадки про певні історичні події, свідком яких був автор. Такий виклад

вимагає глибокого осмислення ролі окремої індивідуальності в контексті культурно-історичної епохи.

Підрозділ 4.6. *„Наративні особливості мемуарів з елементами автобіографії: „Спомини в біографії” Б. Бойчука”*. Мемуарний твір Б. Бойчука „Спомини в біографії” умовно можна розподілити на дві частини, перша з яких представлена п'ятьма розділами і присвячена висвітленню автором власного життєвого шляху від народження до часів заснування Нью-Йоркської групи, друга – становить низку спогадів письменника про видатних сучасників, тут автор осмислює свою творчу діяльність у контексті літературного процесу. З огляду на те, що на початку твору міститься змістовний блок, присвячений життю самого автора, його становленню, формуванню світоглядної позиції тощо й упорядкований самим автором, ми включили цей твір у межі нашого дослідження як мемуари з елементами автобіографії.

Підрозділ 4.7. *„Особливості нарації автобіографічного роману-інтерв'ю Ю. Андруховича „Таємниця”*. Роман-інтерв'ю Ю. Андруховича „Таємниця” є яскравим прикладом літератури non fiction. Автор сам визначає жанр свого твору: „замість роману”. Твір має досить незвичну структуру, бо побудований у формі інтерв'ю автора із загадковим журналістом. Форма викладу автобіографічного матеріалу у формі діалогу дозволяє авторові епізодично відобразити в творі події власного життя. Структура роману представлена сімома розділами. Кожний розділ – це окремий період життя автора. Діалогічна побудова тексту утворює атмосферу щирої бесіди між автором та журналістом, протягом якої автор поступово відкриває таємниці своєї особистості.

У **висновках** узагальнено результати дослідження.

Автобіографічний наратив – це психолінгвістична дискурсивна структура, упорядкована наратором на ґрунті власного життєвого досвіду з метою самоідентифікації особистості в культурно-історичному просторі та передачі нащадкам цінної, на думку автора-наратора, інформації про навколишнє життя.

Щодо словникового складу автобіографічного наративу, створеного письменником, ми дійшли таких висновків. По-перше, автор користується словником тієї епохи, у якій він живе; по-друге, мова слів і мова почуттів – це дві різні мови, і в художньому творі автор намагається подолати прірву між ними, „перекласти” мову почуттів у мову слів; по-третє, сама по собі сукупність слів утворює хаотичну безмежність, і лише автор своїм творчим зусиллям упорядковує цей безлад, укладаючи його в межі власного висловлювання, власного художнього твору.

Будь-який вид мистецтва передбачає наявність споглядача. Література діалогічна, вона спрямована не тільки на самовираження автора, а й на уподобання читацької аудиторії. Письменник торкається найбільш актуальних тем для свого часу, бо він, як і будь-який член

суспільства, перебуває під владою колективного несвідомого, загальних архетипів, які відбивають психологічні особливості певного народу. Актуальні теми автору навіюють суспільні потреби, він тільки помічає їх, загострює на них увагу, пов'язує наріжні теми з власним життєвим досвідом, оформлюючи власну думку у структуровану художню оповідь. Реалізований нарратив апелює до уваги „іншого”. Готовий твір, представлений до уваги читача, є джерелом значної кількості інтерпретацій. Відтворення реципієнтом предмета оповіді зі словесного буття відбувається за допомогою уяви. Різниця вираження та сприйняття художнього нарративу породжена такими аспектами, як просторовий, ідеологічний, часовий, мовний, перцептивний плани вираження.

Автобіографічні прозові твори кінця ХХ – початку ХХІ століття мають схожу формальну організацію текстуальної поверхні. Тексти автобіографій розподілено на розділи за тематичним та хронологічним принципом. Незважаючи на кількість зображуваних подій у творі, насиченість фабули автобіографії, кількість роздумів та ліричних відступів, хронологічне або ахронологічне розташування історій про власне життя автором, розподіл тексту на окремі розділи виявився найбільш зручним способом упорядкування художнього матеріалу. Фрагментарна організація автобіографічних творів зумовлена асоціативністю та вибірковістю пригадування автором певних подій під час написання автобіографії. Подібність формальної організації творів зумовлена використанням схожих мотивів.

У нашому дослідженні здійснено розподіл мотивів на загальнолюдські та специфічні. До загальнолюдських мотивів ми відносимо ті, які будуть завжди актуальними для будь-якої людини, незалежно від світогляду, соціального статусу, сфери діяльності тощо. Тут можна назвати мотиви відображення станів та переживань автора, характерних для різних вікових особливостей життя людини, моральних та духовних цінностей, людських стосунків тощо.

Специфічні мотиви, які виявили себе на сторінках автобіографічних прозових творів означеного періоду можуть бути розподілені на два різновиди: мотиви, зумовлені специфікою автобіографічного жанру, такі як усвідомлення творчою особистістю власного життєвого шляху, суспільного призначення, та мотиви, зумовлені особливостями історичного поступу під час життя автора, такі як панування радянської влади, утиски цензури, Друга світова війна, екологічна катастрофа, глобалізація суспільства, факти прискорення темпоритму життя тощо.

Дослідження всіх означених мотивів дозволяє здійснити широкий ретроспективний огляд життєвого шляху автора автобіографічного твору в розрізі культурно-історичного поступу суспільства.

Досліджені автобіографічні прозові твори містять численні ампліфікації, представлені відступами від головної сюжетної лінії життя автора у вигляді ліричних відступів, описів природи, згадок про своїх сучасників, роздумів над вічними проблемами буття тощо. З огляду на

характер ампліфікацій автобіографічні прозові твори кінця XX – початку XXI століття можна поділити на чисті автобіографії, філософські, духовні, політичні автобіографії, психоавтобіографії, автобіографії з елементами мемуарів, документалістики, лірики, художнього домислу тощо.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНО У ПУБЛІКАЦІЯХ:

1. Сіверська С. Ф. Вплив культурно-історичного середовища на творчість письменника (на прикладі автобіографічного роману В. Чемериса „Це я, званий іще Чемерисом”) / С. Ф. Сіверська // Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка : Філологічні науки. – 2009. – № 19. – С. 141 – 147.

2. Сіверська С. Ф. Вплив мультикультурності на наративні особливості автобіографічного інтертексту кінця XX – початку XXI століття / Світлана Сіверська // Питання літературознавства : наук. зб. – 2009. – Вип. 78. – С. 306 – 311.

3. Сіверська С. Ф. Еволюція автобіографії : від давніх часів до сьогодення / С. Ф. Сіверська // Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка : Філологічні науки. – 2009. – № 18. – С. 167 – 174.

4. Сіверська С. Ф. Наратологія : джерела, здобутки, перспективи / С. Ф. Сіверська // Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка : Філологічні науки. – 2011. – № 1. – С. 93 – 100.

5. Сіверська С. Ф. Наративні особливості автобіографічного роману І. Жиленко „Homo feriens” / С. Ф. Сіверська // Вісн. Луган. нац. пед. ун-ту імені Тараса Шевченка : Філологічні науки. – 2008. – № 1. – С. 210 – 216.

6. Сіверська С. Ф. Репрезентація процесу становлення інформаційного суспільства в автобіографічному наративі кінця XX – початку XXI століття / Сіверська Світлана Федорівна // Українська культура та ментальність : самобутність в умовах глобалізації / матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. 28 – 30 січня 2011 р. – Сімферополь : ЦРОНІ, 2011. – 116 с.

АНОТАЦІЯ

Сіверська С. Ф. Наративні особливості автобіографічної прози кінця XX – початку XXI століття. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.06 – теорія літератури. – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2011.

У дисертації досліджено нарративні особливості автобіографічної прози кінця ХХ – початку ХХІ століття в контексті новітнього літературного процесу; подано класифікацію автобіографічних творів цього періоду; визначено цілеспрямованість формальної організації текстуальної поверхні автобіографічного тексту як ланки, за допомогою якої відбувається діалог між автором та читачем. У роботі окреслено характерні риси автобіографії як окремого жанру художньої літератури, уточнено термінологічний апарат, розглянуто психологічний аспект утворення, репрезентації та рецепції автобіографічного нарративу, досліджено мотиви відображення навколишньої дійсності в автобіографічній прозі означеного періоду, виокремлено нарративні особливості різних видів автобіографій.

Ключові слова: автобіографічна проза, автобіографічний нарратив, текстуальна поверхня твору, структура оповіді, автор, читач, наратор, суб'єктивність, ретроспективність.

АННОТАЦИЯ

Сиверская С. Ф. Нарративные особенности автобиографической прозы конца ХХ – начала ХХІ столетия. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.06 – теория литературы. – Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка. – Тернополь, 2011.

В диссертации исследовано нарративные особенности автобиографической прозы конца ХХ – начала ХХІ столетия в контексте новейшего литературного процесса; дана классификация автобиографических произведений этого периода; выделена целенаправленность формальной организации текстовой поверхности автобиографического произведения как звена, посредством которого происходит диалог между автором и читателем. В работе обозначены характерные черты автобиографии как отдельного жанра художественной литературы, уточнен терминологический аппарат, рассмотрен психологический аспект образования, репрезентации и рецепции автобиографического нарратива, исследованы мотивы изображения окружающей действительности в автобиографической прозе данного периода, выделены нарративные особенности разных видов автобиографий.

В первой главе исследованы характерные черты автобиографии как отдельного жанра художественной литературы, рассмотрены достижения в исследовании автобиографической прозы украинских и зарубежных учёных, представлена теоретико-методологическая база, которая легла в основу диссертации. Использование разных методов, ссылки на статьи и научные работы отечественных и зарубежных литературоведов, которые являются сторонниками нарратологии (Ж. Женетт, Я. Линтвельт, П. Лабокк, В. Шмид, В. Пропп, О. Ткачук, И. Папуша, Т. Черкашина), культурно-исторической школы (А. Веселовский,

Н. Сакулин), рецептивной эстетики (У. Эко, О. Червинская), формального метода (В. Шкловский, Б. Томашевский, Ю. Тынянов, Р. Якобсон), психологического метода (Л. Выготский, А. Потебня), даёт возможность осуществления широкого анализа структуры нарративного повествования автобиографической прозы конца XX – начала XXI века.

Во второй главе автобиография рассматривается как художественный, письменно зафиксированный нарратив, определяется понятие автобиографический нарратив, рассматривается психологический аспект образования, репрезентации и рецепции автобиографического нарратива.

В третьей главе исследованы общечеловеческие и специфические мотивы образования автобиографического нарратива. При изучении автобиографической прозы обозначенного периода были обнаружены сходства формальной организации текстовой поверхности произведения, что объясняется использованием авторами сходных мотивов при написании автобиографий.

В четвёртой главе мы подразделяем автобиографические произведения на определённые виды, что позволяет нам произвести более глубокий анализ нарративных особенностей каждого из них. Автор анализирует мало исследованные автобиографические произведения Ю. Андруховича, Б. Бойчука, В. Дрозда, И. Жиленко, П. Сороки, В. Чемериса, К. Воннегута, Г. Грасса, Е. Евтушенко, С. Мрожека.

В выводах систематизируются результаты исследования особенностей автобиографической прозы конца XX – XXI столетия. Обозначены основные закономерности развития этого жанра в контексте современности, а также выделены основные нарративные особенности.

Ключевые слова: автобиографическая проза, автобиографический нарратив, текстуальная поверхность произведения, структура повествования, автор, читатель, нарратор, субъективность, ретроспективность.

SUMMARY

Siverska S. F. The narrative features of autobiographic prose of end of XX – to beginning of XXI of century. – Manuscript.

The thesis for the scholarly of Candidate of Philology in specialty 10.01.06 – theory of literature. – Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatiuk. – Ternopil, 2011.

The thesis is dedicated to the investigation of the narrative features of autobiographic prose of end of XX – to beginning of XXI of century; classification of autobiographic works of this period is given; purposefulness of formal organization of textual surface of autobiographic text is certain, as a link by means of which a dialog is between an author and reader. The personal touches of autobiography are in-process outlined as a separate genre of fiction; a terminologie vehicle is specified; the psychologal

aspect of education, representative, and reception of autobiographic narrative is considered, reasons of reflection of surrounding reality are distinguished.

Key words: autobiographic prose, autobiographic narrative, textual surface of work, structure of story, author, reader, narrator, subjectivity, retrospective view.

Підписано до друку 11.11.2010 р.
Формат 60x90/16. Гарнітура Times New Roman.
Папір друк. Умов. друк. арк. 0,9.
Умовн. фарб. відб. 1,0. Друк RESO.
Наклад 100 прим. Зам. № 12

Редакційно-видавничий відділ
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027